

СПІВВІДНОШЕННЯ ІНТЕЛЕКТУ Й ІНТУЇЦІЇ У ПРОЦЕСІ ПІЗНАННЯ ТА ПЕРЕТВОРЕННЯ ПРАВА

Демократична трансформація українських суспільних відносин як системний процес висуває перед вітчизняними наукою і практикою такі питання, які в минулі часи не виникали, зокрема, з огляду на відсутність у суспільному бутті причин їх виникнення. Нині вони не тільки виникають, а й вимагають свого своєчасного, творчого, філософського осмислення, що має становити методологічну і теоретичну основу відносно самостійних, але взаємопов'язаних теорій та практик сучасних суспільних, зокрема правових, перетворень. У сфері права такою основою має стати, як видається, філософія права, “як синтетична наука світоглядного характеру” [42, с. 7], що має сприяти не тільки системному дослідженню права і правотворення, а й надаванню юридичним актам, що ухвалюються і спрямовані на регулювання відносин свободи, справедливості, солідарності, відповідальності тощо реального справедливого характеру, “експлікації прихованого в них антигуманного сенсу” [27, с. 11]. Філософія права – це лише один із прикладів багатомірного підходу до досліджень явищ об'єктивної дійсності. Багатомірний підхід до вивчення права, як слушно зазначає проф. В. Д. Бабкін, “дозволяє розглядати індивідуально-особисті, публічно-правові засади як такі, що належать до різних вимірів суспільства і людини, а не виключають одна одну” [3, с. 59]. Філософія права органічно пов'язана із пізнанням закономірностей правової сфери соціального буття як складного, багатоаспектного, суперечливого явища, розвиток якого характеризується не тільки своєю статикою, а й постійною динамікою, рухливістю, що є константою будь-якої сфери життєдіяльності усякого суспільства. Динаміка, рухливість суспільних відносин об'єктивно зумовлена подвійною, суперечливою природою основної складової соціального буття – людини, яка всім своїм іством, з одного боку, ратує за упорядкованість, унормованість соціального буття, тобто за *належне*, а з іншого – схильна, не

завжди усвідомлено, діяти всупереч вимогам суб'єктивно встановленого порядку, анормативно [5, с. 5]. Як видається, існує об'єктивне *сущє*, а суспільне буття будь-якої форми завжди передбачає реалізацію усереднених (суб'єктивних) соціальних норм *належної* поведінки людей, що включають в себе певні дозволи і заборони, які вважаються в даний час істинними з точки зору соціального, духовного і технічного рівнів суспільного розвитку. Саме тому, в процесі пізнання права слід враховувати не тільки суб'єктивне нормативно-належне, а й те, без чого жодна форма соціальної взаємодії існувати не може.

Незалежно від того, що розвиток зв'язку філософсько-правового і формально-юридичного підходів в процесі дослідження права не повинен призводити до послаблення нормативної визначеності чинного права, без чого, дійсно, неможливо реалізувати принцип рівності всіх і кожного перед законом і судом, все ж не можна, як видається, зводити сутність закону, і особливо права, до суб'єктивної норми, зокрема, належних вимог, обумовленої багато в чому пануючою ідеологією, раціональними політичними інтересами. Саме тому, філософія права має вивчати, по-перше, як раціональні так і ірраціональні аспекти правового регулювання поведінки людини в їх взаємозв'язку, розглядаючи їх невід'ємними елементами сутності права і відображаючи це в понятті права. По-друге, вона має вивчати подібні риси правової організації і функціонування соціальних, зокрема, суспільних відносин, що спостерігаються в різних правових культурах, і, водночас, як певний продукт людського розуму, філософія права повинна виявляти інтерес до того, що саме індивід тієї чи тієї культури вважає правовим прогресом

упорядкованості людства в цілому і відобразити це в ідеї права* [10, с. 191].

Нині, це вже відверто помітно, Україна входить не просто в систему суспільної дезорганізації, абстрактну управлінську кризу [39, с. 4, 10], а, зокрема, в кадрову кризу, що охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства і в умовах якої навіть найпрогресивніші реформаторські програми, проекти та рішення не забезпечуються необхідним кадровим механізмом виконання, не кажучи вже про зміст цих програм, проектів, рішень, в яких як правило раціональне (інтелектуальне) відірване від ірраціонального (інтуїтивного), матеріальне від духовного** [10, с. 151; 19, с. 3-16]. Окрім того, щоб закріпитися на владному олімпі, українська еліта, яка фактично реалізує державну владу, розставляє на головні державні, зокрема виконавчі, посади відданих політичному режимові виконавців, обираючи їх не за принципом професіоналізму, а винятково за критерієм “свій – чужий”. Це призводить по суті до того, що широкі кола державних чиновників і досі індиферентні в утвердженні ідеї суверенної державності, почуття значущості виконуваних посадових функцій, відповідальності за їх правомірне здійснення. Дані, непрофесійні кадри не володіють ані правовою культурою, ані культурою управління, вони не здатні системно мислити, поєднуючи матеріальні і духовні чинники, “звикли не служити, а прислужуватися” [22].

У державному управлінні, негативним наслідком цього є не тільки неефективність розроблення, прийняття і реалізації управлінських рішень, а й постійне падіння авторитету державної влади, ступеня довіри до неї з боку Українського народу.

---

* Філософія права, – писав видатний російський філософ, зокрема, права і держави, І. О. Льїн, – формулюючи його сутність і знаходячи його обґрунтування, має на увазі не тільки *поняття* права, яке закріплене у змісті норм, що історично реалізовані, але й *ідею* права, яка дана у *досвіді систематично очищеної правовосвідомості, предметно-споглядаючої вищу мету права і духу*.

** Слушно, як видається, зазначав у 1919 І. О. Льїн, що “яким би не було великим значення матеріального чинника в історії, з якою б силою потреби тіла не приковували до себе інтерес і увагу людської думки, – дух людини ніколи не перетворюється і не перетворюється у пасивне, недіюче середовище, покірне матеріальним впливам і тілесним покликам”.

Як видається, з самого початку державного будівництва в самостійній Україні не повною мірою усвідомлювалося, що “успадкована” від колишнього СРСР адміністративно-командна система – це не лише певний, на основі тільки розуму, обраний тип державного управління, організації народного господарства, а й, головне, певний органічний прошарок суспільної свідомості, тип соціальної психології, з притаманною їй певною підсвідомістю. За своєю природою ця підсвідомість не тільки інертна, а й владопокірлива, рабська, бо формувалася за умови специфічного політичного, тоталітарного режиму. При розбудові нового суспільного ладу від цієї соціальної психології не можна було просто відмахнутися або раптово відмовитися як від конкретних владно-політичних структур. Функції останніх, хоча і за нових історичних умов, об’єктивно могли виконувати люди, які народилися за радянських часів. Ще у 1993 році Б. Гаврилишеним ставилося риторичне запитання: “Чи не можна було б справді знайти, скажімо, десять тисяч людей, які були б адміністративно компетентними, відданими державі, з добрим розумінням зовнішнього світу і нових економічних механізмів, і ними обсадити увесь державний апарат, щоби вони якраз перевели нас через ...процес тотальної трансформації.” І сам же відповідав. “Я не певний, чи це було можливо...” [6, с. 5] І він мав рацію. Це було неможливим, бо таких людей не було в той час у країні. Були і є чесні, патріотично налаштовані індивіди, але не було людей з досвідом організаційної й управлінської роботи державницького рівня з правовою, політичною, управлінською культурою, демократичного характеру. До здобуття незалежності України ніхто і ніде не готував для управлінської роботи в апараті її суверенної держави. Саме тому однією і з стратегічних цілей державної політики демократичної трансформації українського суспільства, зокрема, його системи державного управління була і є формування кадрового ресурсу суспільства демократичної, гуманістичної спрямованості, який має володіти сучасними правовою, політичною, управлінською культурою, в тому числі, демократичними правосвідомістю і юридичними знаннями. І в цьому плані значну роль мають відіграти вітчизняні як наука*

---

* Як зазначає президент Академії правових наук України, академік НАН України Тацій В. Я. “наукові дослідження вчених Академії необхідно чітко

[33, с. 15], так і освіта, функцією якої є не тільки передавання позитивного знання, а й виховання людини. Як видається, слід прислухатися до слів І. О. Ільїна, які він висловлював щодо розуміння правосвідомості. “Нормальна правосвідомість, – як зазначав І. О. Ільїн – аж ніяк не зводиться до одного “знання”, але включає в себе усі основні функції душевного життя: і насамперед – волю і передусім саме – *духовно виховану волю*, а потім – і почуття, і уявлення, і усі культурні та господарські відправлення людської душі. Вона не зводиться і до переживання одного “позитивного права, але завжди сприймає його з дещо вищим предметним виміром; зрештою, вона не є пасивним станом, навпаки, життєво активною і творчою. Тому одне знання позитивного права, вірне його усвідомлення не гарантує ще наявності нормальної правосвідомості” [10, с. 160]. Ще в Давньому Римі був поширений вислів, відповідно до змісту якого будь-яка людина має знати юридичні закони своєї країни. Проте “незнання закону нікого не виправдовує” (Лат. – “*Ignorantia juris nemini-nem excusat*”).

Сучасний етап розвитку суспільних, серед них юридичних, відносин в Україні, передбачає не відмову, не відмежування від загальнолюдських соціальних цінностей, зокрема, ідей свободи, справедливості, гуманності, права, демократії тощо, а вимагає їхнього наповнення новим змістом, який має врахувати не тільки розмежування матеріальних і духовних відносин, приватних і публічних потреб й інтересів нинішнього, певним чином, соціалізованого і колективізованого українського суспільства, а їх взаємодію. Європейський вибір України обумовив нову стратегію її суспільного руху, зокрема, нові орієнтації вітчизняної юридичної науки і освіти, прагнення до європеїзації, до підвищення якості як змістовного, так і дидактичного забезпечення й організації навчання і виховання студентів, як обов’язкова умова інтеграції українських науки і вищої школи в науково-освітній простір Європи [15; 24, с. 102-110]. Але, як видається, європейський вибір України необхідно сприймати не тільки як факт, але й процес, що відображає по суті сучасний рух самої Європи. Слушно зазначає в цьому плані проф. І. М. Пахомов, що у нині-

шній період ще відсутнє загальноєвропейське правове поле, а отже і загальноєвропейські юридичні стандарти, на підставі яких має здійснюватися гармонізація, зокрема, законодавства України із законодавством країн Європейського Союзу. Цей процес нині знаходиться у стадії становлення і вимагає від України передусім самостійного вдосконалення своїх власних юридичної теорії і практики відповідно до вимог сучасного цивілізаційного соціального розвитку, зокрема, врахування етичних принципів життєдіяльності людини, її організації й управління** [26, с. 23]. У цьому плані слушно зазначає А. А. Козловський, що сьогодні наука як загальносвітовий пізнавальний процес розвивається значно динамічніше і взаємопоінформованіше, ніж це було навіть у минулому столітті. Саме тому, вважати, що українська наука, серед неї юридична, неспроможна досягнути світових рівнів, перебуваючи в європейській провінції (географічно центральній), було б дивно [13, с. 13].

Справді кожний суттєво-важливий історичний етап руху будь-якого державно упорядкованого суспільства характеризується пошуком шляхів побудови більш справедливого, ніж колишній, устрою, а також визначень понять, насамперед, тих явищ, що становлять осердя соціальних взаємодій, без яких людина не може існувати. До таких соціально-культурних явищ відноситься і право, яке, зважаючи на його значну роль у житті людей, його складність, багатомірність, багатофункціональність, постійно є предметом пізнання з боку вчених різних спеціальностей – філософів, соціологів, економістів і, безумовно, правників. Ще І. Кант наголошував, що правники давно вже шукають дефініцію поняття права, й досі не можуть знайти його. І це не випадково. Як зазначав видатний німецький мислитель, по-перше, дефініція, зокрема, в філософії повинна скоріше завершувати аналіз, ніж починати його, по-друге, право в суспільстві може слугувати, зокрема, як засобом обмеження свавілля будь-кого, в тому числі представників державної влади, так і засобом зневажання свободи людини [11, с. 539]. Поняття права, як пев-

---

орієнтувати на розроблення найбільш важливих фундаментальних питань з актуальних проблем державотворення та формування національної правової системи України”.

** Лише у квітні 2004 року набув чинності Закон України “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” від 18 березня 2004 року, яким була затверджена зазначена програма // Урядовий кур’єр. – 2004, 20 квітн.

ного соціального регулятивного засобу, писав І. Кант, “можна углядіти безпосередньо у можливості сполучати загальний взаємний примус і з свободою кожного. Як взагалі право, що має своїм об’єктом зовнішній бік вчинків, так і суворе право, тобто таке, до якого не домішується нічого етичного, не вимагає жодних інших визначальних основ зволнення, окрім зовнішніх” [12, с. 255].

Право, як складова людської культури і цивілізації, завжди має конкретно-історичний характер, обумовлений не тільки загальними властивостями будь-якої соціальної взаємодії, а й особливостями того чи того суспільства, яке знаходиться на певному ступені свого розвитку. Його форми, принципи, характер тощо завжди і скрізь зумовлюються потребами суспільного розвитку, що виявляється (розвиток) певним чином в загальних інтересах, цінностях, насамперед, конкретних владарюючих соціальних груп, верств, класів, в ім’я яких в першу чергу обмежується як свавілля в суспільстві, так і зневажання суспільної свободи. Тому розуміння права, відповідно до реальних історичних умов, завжди становило складову основи розроблення стратегії суспільного руху. І нині сучасне праворозуміння, зокрема в пострадянських суспільствах, становить осердя юридичної науки і практики, державної діяльності, бо воно так чи інакше відображає уявлення людей про суспільство, його організацію і правові цінності. Від того, як досліджується право, що вкладається в його поняття, багато в чому залежить усвідомлення необхідності розмежування понять права і закону, розуміння змісту конституційного принципу верховенства права (ст. 8 Конституції України), визначення шляхів реалізації даного принципу, усвідомлення його співвідношення з принципами верховенства конституції та верховенства закону в процесі створення, зокрема, національних правових систем, у тому числі систем права і законодавства тощо [16, с. 11-55; 1; 2; 34, с. 3-22; 40, с. 3-13; 9; 41, с. 4-16; 17, с. 10-33; 20, с. 3-19; 23; 4, с. 5-7; 30, с. 4-14; 14, с. 12-21]. Як слушно зазначає президент АПрН України, академік НАН України В. Я. Тацій, сучасному уявленню про зміст права, конституційного принципу верховенства права “...заважають залишки суто позитивістського підходу до розуміння права, за якого воно розглядається лише як суб’єктивне явище, в результаті чого заперечувалась його незалежність від держави. Проведені наукові дослідження

доводять, що покликанням права стає втілення справедливості, утвердження та найбільш ефективний захист прав людини і громадянина” [35, с. 8-9]. Залишатися ж нині у полоні суто юридично-позитивістського розуміння права, протиставлення різних типів праворозуміння, не виявлення моментів взаємодатковості, зокрема, філософського і юридичного підходів, виходить не тільки однобічно, лінійно, а отже догматично продовжувати розглядати право, але й не помічати змін у суспільних відносинах, зокрема юридичних знаннях [4, с. 5-6].

Пошук сучасного розуміння права як соціального явища, який ускладнюється, зокрема в Україні, відсутністю необхідної системи методологічних передумов наукового тлумачення його поняття [28, с. 4] передбачає нині застосування різних методів пізнання зазначеного явища, насамперед, раціональних (інтелектуальних) та ірраціональних (чуттєвих), тобто взаємозв’язку логічного та інтуїтивного (емоційного).

Під інтелектом* в даній статті буде розумітися здатність мислити раціонально (на основі розуму), пізнавати об’єктивну реальність, що оточує людину, вбираючи пізнання у відповідні поняття, з метою, якщо це необхідно, її перетворення. “Мислити, – зазначав Фейєрбах, – це насамперед ніщо як сприйняття багато чого, різноманітного і убрання його у відповідні понятійні форми” [38, с. 193]. Діалектичний матеріалізм не виділяв інтелект як явище і гносеологічне поняття, відмінне від “мислення”.

В гносеологічному плані інтелект звичайно протиставлявся інтуїції** (чуттєвому пізнанню), що розглядалася як здатність збагнення істини шляхом прямого її убачення без обґрунтування за допомогою реальних фактів.

Як відомо, інтуїція від давності до сучасності становить одну з найважчих проблем пізнавальної діяльності людини, яка зумовлюється об’єктивною неподільністю інтелектуальних і чуттєвих аспектів мислення, а отже, його продукту – знання. Лише за допомогою методу діалектики взаємозв’язок цих аспектів мислення став не тільки очевидним, а й таким, що потребує свого постійного дослідження. Нині стає все більше зрозумілим, що прогрес пізнавальних людських сил можливий лише за умови поєднання інтелектуального та інтуїти-

* Інтелект (від лат. *Intellectus* – Пізнання, розуміння, розум).

** Інтуїція (від лат. *Intueor* – Пильно дивитися, вдивлятися).

вного в знанні, коли інтуїтивне буде позбавлене містичного характеру. Ще французький філософ XVII ст. Рене Декарт зазначав: “Під інтуїцією я маю на увазі не хитке свідчення почуттів і не оманливе судження уяви, що хибно складається, а розуміння (*conceptum*) ясного й уважного розуму, настільки легке і виразне, що не залишається зовсім ніякого сумніву відносно того, що ми розуміємо, або, що теж саме, безумовне розуміння ясного і уважного розуму, яке породжується одним лише світлом розуму і є більш простим, а отже, і більш вірогідним, ніж сама дедукція” [8, с. 84]. Вже тоді учений усвідомлював, що інтуїція конче необхідна не тільки у буденному житті, а й в теоретичних дослідженнях, і як явище її не можна зрозуміти, повністю відгородивши від інтелекту. Мислення він розумів як рух думки від простого, але абсолютно сталого, до складного, все більш відносного, пов’язаного з першим певною залежністю. Відповідно до методології Декарта зазначений рух здійснювався на шляхах дедукції, переходу від загального до часткового.

Як будь-яке самостійне явище соціального, зокрема, духовного, світу інтуїція може бути відбита у різних наукових абстракціях (поняттях). Ми будемо розуміти її слідом за І. Кантом як чуттєве сприйняття реального природно-соціального світу, як здатність додаткового осягання істини будь-якого конкретного явища шляхом її безпосереднього вбачання, без обґрунтування за допомогою певних наявних доказів.

Перед сучасною юридичною наукою, в тому числі і вітчизняною, постає одне з актуальних теоретичних завдань віднайти засіб оптимального поєднання раціонального (тобто такого, що відноситься до розуму) і ірраціонального (тобто такого, що знаходиться поза розумом) методів дослідження і перетворення права, обумовленого складною природною останнього, водночас розмежовуючи їх за допомогою глибшого розуміння істини як явища.

Проблема співвідношення інтелектуального і чуттєвого, логічного та інтуїтивного, знання та віри у пізнанні істини правової дійсності, зокрема, юридичних актів, що регламентують суспільні відносини, визначають правомірність поведінки людини тощо є похідною, органічно пов’язаною, як видається, з проблемою взаємодії пізнавальної теоретичної та практичної діяльності, теоретичного і емпіричного рівнів пізнання у праві. По суті зазначена проблема впливає з природи творчої поведінки людини як

головного суб’єкта соціальної взаємодії, історичного суспільного (у різних формах) процесу, з об’єктивної суперечливої складності, багатоаспектності цієї природи як сукупності взаємозв’язку раціонального та ірраціонального, духовного і матеріального, свободи і неволі тощо, що впливають на двійстий характер людини, який, з одного боку, пов’язаний з нормативністю суспільних відносин, з потребою упорядкування соціального буття, а з іншого, з анормативністю, з діями, що суперечать вимогам порядку [5, с. 5]. Тому і шлях осягнення зазначеної проблеми складний, багатоетапний і багатомірний. Починаючи з античності і до Гегеля та Маркса, класична західна філософія та інші класичні науки спиралися головним чином на силу розуму. Природознавці того часу дійшли висновку, що лише розум спрямовує людську поведінку відповідно до свого власного плану. Саме він (розум), за їх думкою, всмоктує раціональну інформацію, що одержує людина на основі аналізу, обробляє її та приймає певні рішення.

З середини XIX ст. на противагу раціональному висувається ідея екзистенціалізму (лат. – *existentia* – існування), відповідно до якої предметом, зокрема, філософського пізнання визнається людське існування, людина, яка розглядається лише з позиції духовного начала. Спостерігається прагнення або усунути розум (раціональне) як осердя соціального прогресу, або принаймні позбавити його того центрального місця, яке він займав в доктринах класичної гуманітарної науки. Представники ірраціоналізму, які сповідували філософію екзистенціалізму, зайняли позицію жорсткого протиставлення раціонального, яке вони пов’язували із логікою, розумом, усталеністю та ірраціонального (алогічного), що пов’язува-лося з мінливістю у світі.

Що ж до радянської юридичної науки, то вона фактично розглядала основні суспільні процеси лише як матеріально детерміновані й оборотні. Фундатори радянської держави і радянського права та їх послідовники наголошували на універсальності і закономірності начебто лінійно-поступального руху соціалізму. Тому й найважливіше завдання юридичної науки вони вбачали у формулюванні загальних схем радянської держави і права, які співпадали б з бажаним справедливим, з належним, тобто з ідеалом раціонального. Пошук універсальних схем був спрямований на доведення логічним (раціональним) шляхом взаємозв’язку

всіх суспільних відносин, де, зокрема інтереси народу, партії і держави начебто збігалися, що було основою підкорення приватних інтересів публічним, де економіка розглядалася пріоритетною константою по відношенню до всіх інших сфер суспільства, урегульованих юридичними нормами і розумно організованих та керованих державою. Тому державні політика і управління тлумачилися як сфери, де не залишалося місця для несподіваного, непередбаченого руху подій. Ці сфери раніше і повніше підпадали під вплив раціоналізму, ніж будь-яка інша сфера суспільної діяльності. Це стосується і цілей, і характеру державної політики та управління, а також способів політичного й управлінського мислення. “Раціоналістична політика..., – писав, зокрема, британський філософ М. Оукшот, – є політикою задоволення нагальних потреб, ніяк не пов’язаних з істинним конкретним знанням того, в чому постійні інтереси суспільства і який напрямок його розвитку” [25, с. 26].

Суспільство фактично розглядалося як стабільно функціонуючий організм, де всі складові, події повинні були пояснюватися і розв’язуватися за допомогою політичних і юридичних засобів, що свідомо ухвалюються державною владою на основі її волі. Держава “скрізь, – писав К. Маркс, – передбачає розум здійсненим” [18, с. 353].

Юридичні процеси, які були пов’язані з випадковими соціальними явищами і мали необоротний характер вважалися в радянській соціальній теорії і практиці, зокрема, законодавчій діяльності, державній політиці лише винятком з правила і не бралися до уваги. По суті в державній політиці ігнорувалася плюралістична картина світу, де поряд з детермінованими суспільними явищами і процесами, які мають оборотний характер, скрізь існують і необоротні та випадкові соціальні процеси, сфера колективного несвідомого (до речі, це визнавав і К. Маркс), які містять дещо ймовірні елементи (наприклад, зумовлені почуттям людини). Сутністю раціонального підходу в державній діяльності, зокрема законодавчій і управлінській, визнавалася незалежність розуму (до того ж володарюючих соціальних сил) від будь-яких обставин, утвердження його свободи у формі відмови схилитися перед будь-яким авторитетом, хіба що перед авторитетом знову таки ж “розуму” (причому вищестоящого). По суті раціональність протиставлялася активно-творчим засадам людини, її

суб’єктно-особистісним началам, її здатності вийти за межі адаптивної доцільної поведінки відносно до соціокультурних норм, цінностей, стандартів належної поведінки. Наслідком пріоритетного застосування нормативно-належного підходу в юридичній теорії і практиці, а також державній політиці було закладення легітимної основи тоталітарного режиму в радянському суспільстві, зокрема, юридичне закріплення в економічній сфері панування адміністративно-командних методів господарювання і управління.

Як доводить суспільна практика, раціонально-розумова діяльність людини задовольняє тільки невелику частину потреб її життя. І дивитися на це життя, особливо на правову, політичну або управлінську дійсність, тільки через призму юридичного оформлення і офіційно визнаних таким чином свідомих актів – це заздалегідь обмежувати об’єктивну реальність і тим самим закладати потенційну помилку у законодавче регулювання, державне управління суспільними відносинами. Не можна абсолютизувати раціонально-розумове в процесі соціального пізнання, дослідження і перетворення, зокрема, правової дійсності, осередком якої є людина, яка, як все у світі, має багатовимірну природу. Але не можна ігнорувати і так називане несвідоме, тобто ситуації, коли свідомість людини виконує лише допоміжні функції: зокрема, указує способи тієї або тієї діяльності, найоптимальніші шляхи її здійснення, можливе і неможливе для виконання того, до чого змушують людину конкретні причини і обставини. “Подвійного роду може бути життя людини: несвідоме і свідоме, – зазначає В. Розанов. – Під першим я розумію життя, яке керується *причинами*; під другим – життя, яке керується *метою*” [29, с. 21]. Невипадково саме життя обумовило формулу, відповідно до якої нема нічого безглуздішого, ніж з великою ефективністю робити те, що робити взагалі не треба.

Навіть якщо розглядати поведінку людини через призму лише інтелекту, то можна виділити такі випадки, які характеризуються обмеженою раціональністю. Це стосується і ситуацій, що мають стратегічне в суспільстві значення. Наприклад, ситуація ухвалення Верховною Радою України як органом законодавчої влади певного законодавчого акту. Законодавча діяльність, як форма кооперації праці депутатів Верховної Ради, завжди характеризується наявністю домінантної стратегії (інакше цей державний орган не був би спромо-

жним, зокрема, визначати відповідно до п. 5 статті 85 Конституції України, засади внутрішньої і зовнішньої політики), яка для кожного законодавця (якщо абстрагуватися від його інших індивідуальних функцій і завдань) є раціональною. Але можуть виникати ситуації, коли кожен законодавець володітиме своєю власною домінантною стратегією, тобто, коли кожний, незалежно від вибору інших депутатів, зацікавлений у виборі власної стратегії, обумовленої, як правило, чинниками, по-перше, що виходять за межі праці у Верховній Раді і, по-друге, пов'язані з внутрішньою природою людини. У цьому плані слушно, як видається, зазначав М. М. Моїсєєв: “Прояв егоїзму, прагнення обрати те рішення, яке особисто їй найбільше корисне (або здається більш корисним) одвічно властиві людині... На жаль, для більшості – таким вже чином улаштована людина – важливіша власна користь” [21, с. 33].

У зазначених ситуаціях рішення ухвалюються на основі компромісу між законодавцями, що пізніше, в процесі вже застосування може призвести до негативних соціальних наслідків – ухвалений юридичний акт може не спрацювати. Він може не спрацювати тому, що по суті ухвалюється на основі методології сприйняття частини соціальної дійсності за ціле, наділення цієї частини властивостями цілого. Причому ця методологія виходить з твердження про пріоритетність розуму у всіх соціальних, в тому числі політичних, юридичних, управлінських процесах, за всіх обставин, із переконання, що свідоме поведінка – це завжди благо.

Але нормативно-юридичне регулювання, державне управління в суспільному житті необхідно розглядати лише як окремі моменти об'єктивної соціальної саморегуляції. Вони по суті є певною спробою лише спрощеної (бо ніколи не зможуть охопити цілісну природу реальних явищ, на які спрямовані) корекції руху конкретно-історичного суспільства з боку державної влади (органів, державних службовців). У цьому плані особливої уваги заслуговує думка видатного українського ученого-юриста, фундатора вітчизняної школи правників-управлінців, академіка АПрН України Цветкова В. В., який, зокрема, наголошує, що “...значне розширення сфери дії механізму соціальної саморегуляції” [39, с. 15] має становити нині важливий напрям як наукових юридичних досліджень, так і розвитку системи державного управління в Україні. Безумовно, за думкою вченого, це зовсім не

означає відмови від свідомого державного управління та його постійного необхідного раціонального удосконалення згідно історично-суспільних змін. Але спроба державного управління на основі і за допомогою *лише свідомо* ухвалених юридичних і управлінських актів, за умови ігнорування їх моральних і правових меж, упорядковувати існуючі суспільні відносини – не завжди обертається благом для людини і суспільства в цілому. Невипадково нині актуальною є проблема розроблення та ухвалення не просто юридичних законів держави, а правових законів, що мають відповідати потребам розвитку людини, сучасних суспільних відносин, відображати як раціональне, так і ірраціональне в суспільній поведінці.

Дійсно, закон, що ухвалюється, має сприяти регулюванню відносин між людьми. Але вони вступають у ці відносини не тільки під впливом необхідності, зумовленої конкретно-історичними об'єктивними умовами і обставинами, що визначають в кінцевому підсумку інтереси, цілі, мотиви тощо людини, а й під впливом певних суб'єктивних переваг – цінностей, *уявлень* про бажаність або небажаність тих або тих подій і явищ. Часто-густо людина буває безсилою щодо її почуттів, пристрастей, афектів, тобто ірраціонального.

Навіть загальні цілі, усвідомлене бажання добра, любові до вітчизни тощо, за думкою Гегеля, можуть відігравати в історичному процесі дуже малу роль, і навпаки, пристрасті, своєкорисливі цілі, задоволення егоїзму можуть мати найбільшу силу, яка полягає в тому, що вони не визнають жодних меж, які право і моральність намагаються встановити для них, і в тому, що ці сили природи безпосередньо ближче до людини, ніж штучне і тривале виховання, завдяки якому людина привчається до порядку і невибагливості, до дотримання норм права і моралі [7, с. 73]. Звідси люди (у своїй узагальненості і більшості) тільки тим і займаються, що задовольняють головним чином свої пристрасті, хоча це намагаються подати як досягнення офіційно визначених цілей, вирішення одержаних завдань. Розум людини, в даному випадку, головним чином спрямований на те, щоб “виступити” перед почуттями і пристрастями, “задовольняючи” їх найменшу примху, розроблюючи іноді складні комбінації з метою обминути мораль, виправдати свою свідому поведінку. Ігнорування інтуїції, почуттєвих сприйнять, це по суті й руйнування фактично побудованих на їх основі раціональних знань. Людське життя

складається як з феноменів, що піддаються раціональному, інтелектуальному аналізу, так і з таких, що характеризуються ірраціональними, емоційними ознаками, які не обов'язково однозначно піддаються зазначеному аналізу. Особливо це стосується свободи поведінки людини або, точніше, її свавілля, яке потребує в процесі раціональної взаємодії свого обмеження, регламентації. Усвідомлення зазначеного сприяє розумінню того, що ефективність, зокрема, ухвалених у процесі законодавчої діяльності юридичних норм, а пізніше дієвість юридичних відносин, сформованих на основі останніх, у значній мірі залежить і від ірраціональної складової зазначених явищ, від здатності і бажання суб'єктів права, учасників конкретних юридичних відносин виконувати певні суб'єктивні права і брати зобов'язання, не порушуючи їх. Практика законодавчого регулювання неодноразово доводила, що людина не завжди чинить за "науковими" рекомендаціями. Іноді її поведінка суперечить елементарній логіці законодавця. Відомо, що раціональна модель поведінки може бути правомірною в одних випадках і не бути такою в інших (хоча загальнообов'язкова юридична норма може вимагати саме цієї моделі поведінки), бо навіть якщо гіпотеза норми, у відповідності до змісту якої індивід повинен чинити певним чином має універсальну загальнообов'язкову спрямованість, форма фактичної поведінки індивіда безпосередньо залежить від реальної комбінації суспільних умов, що сприяють або не сприяють задоволенню його потреб та інтересів.

Нині в правовій свідомості все глибше стає зрозумілим, що об'єктивна соціальна реальність – це не лише об'єктивні матеріальні умови, економічні відносини, цілеспрямована раціональна предметно-практична діяльність людей, тобто видимий світ, примусово дані нам речі, а й духовне, психічне життя, множина ірраціональних, інтуїтивних моментів, тобто сфера іноді невидимих речей. Як слушно зазначає академік РАН Б. М. Топорнін, "витлумачення складних і часто-густо суперечливих процесів соціального розвитку тільки з позицій загальних закономірностей, залізних законів історії було б відходом від правди життя" [37, с. 12; 36, с. 50]. Зокрема, це стосується сфери права, де належна правомірна поведінка людини суттєво залежить від індивідуально-психічного. Сутність останнього в неабиякій мірі полягає у принциповій здатності людини поводитися навіть всупереч власним егоїстичним

інтересам, власній користі, формальній (елементарній) логіці, юридичним нормам тощо, ірраціонально. Слушно в цьому плані зазначав Б. Спіноза, який у "Вступі" до твору "Політичний трактат" писав, зокрема: "... Розум (Ratio) може, справді, багато зробити для приборкування афектів та управління ними, але водночас... шлях, що визначається розумом, дуже важкий, отже, ті, хто втішає себе думкою, що народну масу або тих, хто при владі можна схилити до керування в їх житті одним розумом, ті мріють про золотий вік поетів або про казку" [32, с. 491].

На перший погляд раціональне (інтелект) і ірраціональне (інтуїція) суперечать одне одному. Раціональне з його орієнтацією на стабільність, на теперішнє, немов би дистанціюється від майбутнього, в той час як ірраціональне може заперечувати будь-що існуюче. Насправді ж, інтелект і інтуїція не є дещо протилежним, вони не виключають одне-одного. Вони є взаємопов'язаними сторонами єдиного пізнавального процесу. Інтелект і інтуїція є ефективними лише у своїй взаємодії. Інтелект у "знятому" вигляді містить інтуїцію, яка в свою чергу передбачає, ґрунтується на певному інтелекті, тобто інтуїція є сполучним кільцем між позасвідомим і свідомістю. Їх треба розглядати взаємодатковими, а не взаємовключними явищами. "Розумне та ірраціональне, – слушно зазначає О. О. Сілін, – органічно поєднуються у сприйнятті того, що нас оточує, на началах взаємної додатковості" [31, с. 910]. Спроба обійтися в процесі пізнання соціальної реальності без інтуїтивного, ірраціонального веде завжди до виникнення безжиттєвих, позбавлених будь-яких цінностей світогляду і життєпогляду.

Сьогодні все більше підтверджується життєвою практикою ідея, що бере під сумнів твердження нібито раціоналізм є онтологічною основою правової системи будь-якого суспільства, її структури і процесу функціонування, єдиним способом організації наукового юридичного мислення, що здатне істинним чином описувати і пояснювати будь-яку зовнішню правову реальність. В сучасних історичних умовах, коли в природознавстві почала утверджуватися ідея нестабільності, що нині не тільки теоретично тіснить детермінізм, а й дозволила включити в поле зору природознавчих досліджень окрім неживих предметів і людську діяльність, яка по суті завжди розвивається нелінійно, під впливом не тільки матеріальних, а

й духовних чинників, лише раціональне обґрунтування істини, достовірності знань і стабільності юридичних структур та процесів стало просто неможливим. Зокрема, традиційне універсалістське уявлення про право, що претендує на повноту, логічну обґрунтованість і перетворчо-інженерну місію має поступитися нині більш складній ідеї інтегрованого знання про право, що змушує до перегляду існуючих сьогодні основних підходів до праворозуміння, розуміння, зокрема поняття “правова система”, які оформлені у теоріях природного права, юридичного позитивізму і соціології права, до більш поглибленого усвідомлення ідеї, що наше життя – є певним чином наслідком наших думок.

Список літератури

1. *Алексеев С. С.* Восхождение к праву. Поиски и решения. – М., 2001.
2. *Алексеев С. С.* Избранное. – М., 2003.
3. *Бабкін В. Д.* Взаємозв'язки філософії права та загальної теорії держави і права // Проблеми філософії права. – 2003. – Том I.
4. *Баранов П. П.* Предметная определенность философии права // Философия права. – 2003. – № 1.
5. *Бачинин В. А.* Природа правовой реальности // Право и политика. – 2004. – № 2.
6. *Гаврилишин Б.* Я глибоко вірю у наше майбутнє // Віче. – 1993 р. – № 12.
7. *Гегель Г. В. Ф.* Лекции по философии истории. – СПб., 1993.
8. *Декарт Р.* Правила для руководства ума // Сочинения в 2 т. – Т. 1. – М.: 1989.
9. Загальне вчення про право (розд. XII) // Загальна теорія держави і права: (Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів). М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. : За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченко, О. В. Петришина. – Харків, 2002.
10. *Ильин И. А.* Сущность правосознания // Собр. соч.: В 10 т. – Т. 4. – М.: 1994.
11. *Кант И.* Критика чистого разума // Сочинения. – В 8-ми т. – Т. 3. М.: 1994.
12. *Кант И.* Метафизика нравов // Сочинения. В 8-ми т. – Т. 6.
13. *Козловський А. А.* Філософія права, як самосвідомість нації // Проблеми філософії і права. – 2003. – Том 1.
14. *Кононов А. А.* Общенаучная концепция системы права // Правоведение. – 2003. – № 3.
15. *Кремень В.* Вищу освіту і науку – на потреби суспільства // Урядовий кур'єр. – 2004. 12 березн.
16. *Лившиц Р. З.* Правопонимание (Раздел 1) // Теория права: Учебник – 2-е изд. – М.: 2000.
17. *Макаренко В. П.* Аналитическая философия права: концепции и проблемы // Правоведение. – 2002. №6.
18. *Маркс К., Энгельс Ф.,* Твори. – Т. 1.
19. *Марченко М. Н.* “Общее учение о праве и государстве” И. А. Ильина и современность. // Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 11. Право. – 2003. – № 5.
20. *Марченко М. Н.* Проблемы правопонимания в связи с исследованием источников права // Вестн. Моск. Унив. Серия 11. Право. – 2002. – № 3.
21. *Моисеев Н. Н.* Размышления о современной политологии. – М.: 2000.
22. *Олуйко В.* Кадрова політика чи перерозподіл сфери впливу? // Голос України. – 2004 р., 30 березн.
23. *Онїщенко Н. М.* Правова система: проблеми теорії: Монографія. – К.: 2002.
24. *Орзіх М.* Болонский процесс в Одесской национальной юридической академии // Юридический вестник. – 2003. – № 4.
25. *Оужиот М.* Рационализм в политике // Рационализм в политике и другие статьи. – М., 2002.
26. *Пахомов І.* Адміністративна реформа: предмет реформування // Право України. – 2004. – № 3.
27. *Попович М. В.* Право з погляду філософа // Проблеми філософії і права. – 2002. Том I.
28. *Рабінович П.* Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 4.
29. *Розанов В.* Цель человеческой жизни // Смысл жизни: Антология. – М.: 1994. – С. 21.
30. *Семенюта Н. Н.* Право-социально необходимый ограничитель свободы // Право и политика. – 2003 № 2.
31. *Силин А. А.* О разумном и иррациональном // Вестник Российской академии наук. – 1966. – Т. 66. – № 10.
32. *Спиноза Б.,* Политический трактат // Об усовершенствовании разума // Сочинения. – М. – Х., 1998.
33. *Тацій В.* Академія правових наук України: становлення та наукові здобутки (назустріч виборам нових членів Академії). // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 1.
34. *Тацій В.* Значення юридичної науки у формуванні правової системи України // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 3.

35. Тацій В. Правова наука в Україні: стан та перспективи розвитку // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2 – № 3.

36. *Топорнин Б. Н.* Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / Под. общ. ред. Е. Б. Кубко, В. В. Цветкова. – К.: 2003.

37. *Топорнин Б. Н.* Сильное государство – объективная потребность времени // Вопр. фил. – 2001. № 7.

38. *Фейсрбах Л.* Критические замечания к “Основным положениям философии будущего” // Сочинения: В. 2т. Т. – М.: 1995.

39. *Цветков В. В.* Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). – Х., 1996.

40. *Цвік М.* Про сучасне праворозуміння // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 4.

41. *Честнов И. А.* Правопонимание в эпоху постмодерна // Правоведение. – 2002. – № 2.

42. *Шемшученко Ю. С.* Актуальні проблеми філософії права // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1.

В. Н. Селіванов

СООТНОШЕНИЕ ИНТЕЛЛЕКТА И ИНТУИЦИИ В ПРОЦЕССЕ ПОЗНАНИЯ И ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ПРАВА

В статье анализируется проблема соотношения интеллекта и интуиции в процессе познания и преобразования права. Дается понимание интеллекта и интуиции. Несмотря на присущие им особенности, они рассматриваются взаимосвязанными сторонами единого познавательного и преобразовательного процесса права. Эффективность последних предполагает взаимодействие интеллекта и интуиции, то есть, они должны рассматриваться не как взаимоисключающие, а взаимодополняющие явления.

V. N. Selivanov

INTERRELATION OF INTELLECT AND INTUITION IN PROCESS OF COGNITION AND TRANSFORMATION OF LAW

The article trends the issue of interrelation of intellect and intuition in process of cognition and transformation of law. In it opens the conception of intellectual and intuition. They consider, in spite of their peculiarities, as the correlate sides of indivisible cognition and transformation processes of law. The effectiveness of this processes supposed the interaction of intellect and intuition. They must consider not as interexempt, but intersupplement phenomena.